

Թիւնը գործածել. բայց եւ այնպէս Հիպպոլիտոսին ընծայուած բազմաթիւ գրութեանց մէջ եւ ոչ իսկ Հայոց վրայ հետք մը կայ, ուր ձեռք Արտաշէսին արտասովոր աշխարհակալութեանց վրայ:

Տարակուսական կը թուի դարձեալ ուրիշ վկայութիւն մը, զոր խորհեացի Եւսեբիոսին կը վերագրէ (Եփ. Կոմ. Գիրք Ա. գլ. ԺԳ.), իբրտ թէ Վփրիկանոս իւր ժամանակագրութեան Ե. գրքին մէջ Եդեսիայի գիււանէն առնելով՝ Արգարէն յառաջ եւ Արգարէն վերջը մինչեւ Երուսաղ (sic!) եղող առաջին հայ թագաւորաց գործքերուն վրայ կը խօսի: Ճշգրտօք տեսութեամբ յայտնի եղած է, որ նախ Եւսեբիոսին եկեղեցական պատմութեան յիշեալ ԺԳ գլխուն մէջ ընդհանրապէս Վփրիկանոսի վրայ անհարկութիւն չկայ: Անսարացի պատմագիրն երեք անգամ միայն Վփրիկանոսէն վկայութիւն կը բերէ, եւ այն ալ բոլորովին տարբեր խնդիրներու համար. այսինքն՝ Հերոդոտէսին ծագման նկատմամբ (Ա. 5). դարձեալ կը յիշէ անոր թուղթը, զոր առ Արիստիդէս գրած էր Քրիստոսի ազգահամարին վրայք (Ա. 6). եւ վերապէս Շուշանայ յիշատակութիւնը կ'ընէ Գաւիէլի գրոց մէջ ունեցած կապակցութեան նկատմամբ (Ձ. 31). երկրորդ՝ Եւսեբիոս տեղ մ'ալ չ'ըսեր թէ Վփրիկանոս Եդեսիայի գիււանին բովանդակութեանէ քաղածոյք մ'ըրած. ըլլայ. եւ Արգարիին վրայ խօսած տառն Վփրիկանոսին վրայք ըրած յիշատակութիւնը պզտիկ խօսք մըն է, զոր ոչ թէ եկեղեցական պատմութեան ալ իւր ժամանակագրութեան երկրորդ մասին մէջ յառաջ կը բերէ (էջ 296). Յիւստայ թագաւորեաց Արգարիոս ալ աշնի. որպէս Վփրիկանոս պատմէ՝ Վերջապէ՝ երրորդ Եւսեբիոսին՝ Եդեսիայի գիււանին վրայ տուած տեղեկութեան մէջ հայ պատմագիրն՝ նոյն գիււանին վրայք զընցածները ամենեւին չեն գտնուիր: Հոն այսպէս է. «Ἐχεις καὶ τοῦτων ἀναγραπτον τὴν μαρτυρίαν, ἐκ τῶν κατὰ Ἐδessa τὰ τεχνικαὶτα βασιλευσσομένην πόλιν γραμματοφυλακείων ληφθεῖσαν. ἐν γούν τοῖς αὐτοῖσι δημοσίοις χάρταις, τοῖς τὰ παλαιά καὶ τὰ ἄμφοι τὸν Ἀβγαρον παραθέντα περιέχουσι, καὶ ταῦτα εἰσέτι νῦν ἐξ ἐκείνου πεφυλαγμένα εὐρηγτα.»

1 Հմմտ. առ. Սիւնկէ. էջ 876. 13 (ἐξ ὧν ἄνδρα).

2 Սիւնի գու. քիչ քերով վկայութիւն առաջ, որ առեալ ընդին ի մտանէ անոր յիշատակաց, որ են յԱր-

խորհեացի ինչ եւ իցէ աղբերէ մ'առնելով՝ Ուստայաստանի Արգար թագաւորն ու անոր նախնիքը Հայացքները բաւական չհամարելով, Երուսաղ անունն ալ ներս կը մտնանէ, որ բոլորովին չվստահութիւն յառաջ կը բերէ եւ հեղինակին ծածուկ գիտաւորութիւնը կը յայտնէ: Վմանագոյն Եդեսիոսութիւն մը կ'ընէ խորհեացին ԼՁ. գլխուն մէջ, յիշելով զՎարուսն, Արգար ժամանակէն պատմագիր մը, եւ Հայոց Սանատրուկ թագաւորին անունը՝ որ Ղարուբնային մէջ չի գտնուիր, իւր կողմանէ կ'աւելցընէ:

Թէ Եդեսիայի գիււանին գոյութիւնը որչափ հաւատարմ է, առ խնդրոյն վրայ չեմ ծանրանար, որուն, ինչպէս նա եւ Նիսուէի գիււանին գոյութեան վրայ գիտուններէն ոմանք՝ տարակուս կը հանեն, որչափ ալ հայ պատմագիրը զմեզ ուղղակի կ'ապահովցընէ՝ իւր նոյն գիււանին այց ելած ըլլալը հաստատելով. ինչու որ յիշեքնէ իսկ յայտնի է, թէ այս գիււանին մէջ Հայոց թագաւորաց վրայ տեղեկութիւններ չէին կրնար ըլլալ: Մեր պատմագիրը «գիււաններու» եւ «մեհնական պատմութեանց» պէտք ունէր, ոչ թէ աննոյնն օգտուելու, այլ՝ որպէս զի հարկ եղած տառն աննոց կարեւոր գիմել՝ իւր ցնորական վէպերը հաստատելու համար: Ահա այսպէս մէջտեղ ելան՝ Նիսուէի գիււանը, որ իւր ներքը Հայաստանի հնագոյն պատմութիւնը կը ծածկէր եւ Մար-Աբասէն գործածուած էր. Եդեսիայի գիււանը, որ ի մէջ այլոց առաջին հայ թագաւորաց «մինչեւ ցԱրգար եւ զինի Արգարու մինչեւ ցերտանդ» պատմութիւնը կը բովանդակէր. այս պատմութիւնը Վփրիկանոսին ժամանակագրութեան մէջ անցած է. Հայոց ամենամեծ աստուծոյն սրբութեան՝ Անի ամրոցին Ուղիւ պ. քրմին մեհնական պատմութեան (էր. Խ. ԿԶ): Նոյն իսկ կը տարակուսիմ Սինուպի մեհնական պատմութեան վրայ, որ ըստ առեւթ Մովսէսի Եդեսիա բերուած է: Իրօք ալ կարելի է ընդունիլ, որ Պոնտոսի մայրաքաղաքին մեհնական պատմութիւնը, որմէ՝ ինչպէս Մովսէս կը հաստատէ, իւր թէ Վփրիկանոս առած է, այն-

հայ քաղաքի զի յայնմ ժամանակի ցայն վայր կայր արքայութիւնն նորա անդ ի քաղաքս՝ որ յայնի անդ. զի էր գրեալ ի նոսա ամենայն ինչ, որ միտնամ գործեցաւ յառաջից անոր մինչեւ ցԱրգար. նա եւ սորա մինչեւ ցայսօր ժամանակի պահակա գտանին անդ:

1 Յեւ Նալիբէրին ուսումնասիրութիւնները:

2 Տես իմ քննարկատեղութիւնս «Հայ վէպ Մովսէսը. պատմութեան մէջ, 1896. Մոսկուա, էջ 295 հւ.:

պիտի զարմանալի տեղեկութիւններ բովանդակէր, որոնց համաձայն Պոնտոսի հոյակապ աշխարհակալը ստորին հայ սասորապի մ'աստիճանը կ'իջնայ եւ Երասաշէ թագաւորին հաճոյից համաձայն այս կամ այն պաշտօնին կը սահմանուի:

Եթէ Եւսեբիոսը թողլով Ափրիկանոսէն բազմաթիւ քաղաւածքներ պահող ուրիշ պատմագրաց ու ժամանակագրաց անցնիք, կը տեսնենք՝ որ ստոյգ գրութեանց մէջ ալ Ափրիկանոսին՝ Հայոց վրայ բան մը գրած ըլլալուն բնաւ նշան չկայ: Ուրիշ ինքիր է, թէ Խորենացի ընդհանրապէս Ափրիկանոսին ժամանակագրութիւնը, չնայելով թէ գրուածքը Հայոց վրայ էր թէ ոչ, գործածած է. իմ կարծիքն է, թէ Խորենացի, թէ Ափրիկանոսէն օգտուած է, զայն ուրիշ մատենագրաց քաղաւածքներէն ծանցած է, եւ ինծի հաւանական չ'երեւար թէ ուղղակի անոր ծանօթացած ըլլայ: Նոյն կարծիքն ունին Գուռշմիգ,¹ Գարագաշէան² եւ Գեղեցի՝ Ափրիկանոսին ծանօթ քննիչը: Չի կրնար յաղորած համարուիլ Բաուսգարտներին³ փորձը, որ ձեռք զարկաւ ցուցնել, թէ Ափրիկանոսին ժամանակագրութիւնը Խորենացոյն ծանօթ էր, եւ այն ինքն մեկնութիւնները (Glosse), որոնց վրայ հեղինակն իւր կարծիքը հաստատած է, իրենց կիսկատար նկարագրովն ու կապակցութեան պակասութեամբն աւելի փոխառութիւն կը ցուցնեն եւ այն ալ՝ անուշղակի:

Վերջապէս թէ Խորենացին Ափրիկանոսին եւ Հիպպոլիտոսին քով Արասշէսին եւ ուրիշ թագաւորաց գործոց վրայ բան մը գտած ըլլար, ինչու կոչում չէ բրած, մինչ անծանօթ մատենագիրներէն Պոլիւկրատէսէն, Եւագորատէն, Կամագրոսէն⁴ եւ Փղեգոնէն կտորներ յառաջ կը բերէ: Որոնք են ապա այս յոյն մատենագիրները, որ Հերոդոտոսին՝ Կիւրոսին եւ Արիստոյն վրայ պատմածը այնպիսի ազեղ կերպով ազաւազած են:

Բայց որովհետեւ Գուռշմիգին ըսածին պէս բնականաբար կարելի չէր, որ յոյն մատենագիր մ'այսպէս անհանձար եղանակով պիտէր, թէ Միգաւոց Արիստո թագաւորը ոչ թէ Արիստէն, այլ Արտաշէսէն պարտուած է, ոմանք համարեցան, իբր թէ այս քաղաւածքներուն մէջ Արտաշէս՝ Կիւրոսին ուրիշ մէկ անունն է, եւ այս բանս Խորենացոյն միտքերուն պատճառ եղած է: Սակայն այս կարգ մեկնութիւն մը Փղեգոնին նկատմամբ չի կրնար տեղի ունենալ, որ առաջին չորս պարսիկ թագաւորներն իբր Արտաշէսէն տարբեր անձիք յառաջ կը բերէ: — Այս քաղաւածքներուն պատմական բովանդակութիւնը Հերոդոտոսին Կիւրոսոյն պարտութեան վրայ պատմածին հետ ձիջ յոյն է, միայն թէ Քսիքքսէի Թունաստան բրած արշաւանքին այլեւայլ մանրակերպով զարգացուած է: Չորս իրարմէ տարբեր պատմագիրներ կը յիշատակուին, եւ այս բոլոր հետ մառօտութեանց ալ եղանակը հաւասար կ'արկով ճարտասանական է: Այս համառօտութիւնը զանազան ճարտասանական հրահանգներ են, որոնք մի եւ նոյն նիւթին համար արուած են: Նախ եւ յառաջ սեղմ՝ օճով՝ Արտաշէսին շարք մը զանազան աշխարհակալութիւնները կը համարուին եւ ամէնէն վերջը՝ բախտին փոխփոխութիւնը, մատնանիշ կ'ըլլուի: Գուռշմիգ կը կարծէ, թէ Արիստին՝ Կիւրոսոյն վրայ տաւած յաղթութիւնը պատմող այս մատենագրաց անունները՝ Մոփսէս օրինակներու ճարտասանական տողովածոյքի մը կողմ թերեւս Ափրիկանոսէն եղած քաղաւածոյց մէջ գտած եւ զանոնք իւր եղանակաւ գործածած ըլլայ:

Բայց արդեօք ի՞նչ բան կրնայ Խորենացոյն իբր մերձաւոր առիթ ծառայած ըլլալ, Հայոց՝ Փոքր Ասիայի եւ Հելլադի մէջ բրած մեծ աշխարհակալութիւնները Արտաշէսին հետ կապելու: — Ըստ իմ կարծեաց զորենացին այս բանն ձեռք զարնելու զրգող կէտը Անանիա Շիրակացոյն աշխարհագրութեան խիստ մէկ հետաքրքրական տեղն ըլլալու է, ուր ըստ Պտղոմէոսի Հելլանան ստորագրեւած ժամանակ՝ հայ թարգմանիչն ու աշխարհագրութեան տարածիչը իբր աւանդութիւն հետեւեալը կը հաղորդէ. — Ունի ելլադա կղզին քառասուն եւ չորս, յորոց է Կրիան... Եւրոս մեծ կղզի եւ Ատալաստանդ փոքրիկ կղզեակ է մէջն, զոր ասեմ գտնալ զորացն Արտաշէսի Հայոց արքայի, զի մի նաւը ռոճկացն յամփնեն, մինչեւ պաշտարեալն էր «գղղեան զարմանալի» (ὠραϊνός,

¹ Ueber die Glaubwürdigkeit der Geschichte des Moses von Khorene, Kl. Schriften, III, էջ 306:

² Գեղեցեան պատմութիւն Հայոց, Գրք. II. 267: ³ ZDMG. B. 40, 1886, IV. Ueber das Buch „Die Christe“, — Հեղինակին ընդգուշած՝ Մովսէսին երկու ուրիշ ազգիւրները, Պղատոն եւ Թեոն (գունե Մովսէսին Բ. Գորց 131. գլխին համառօտութիւնը) Փղեգոնէն են (ստե իմ քննութիւնս «Հայ վեպը» էջ 212 յէ.) եւ Մովսէսին Գ. Գորց 26. գլխին համառօտութիւնը՝ Նոնատէն է:

⁴ Այս անուն են ընծիքցման վրայ ասն Գեւորճման, «Bericht zu Bekannt. geeign. Verhandl. d. K. Pr. Akad. d. Wiss.», Berlin 1852, էջ 87-104 եւ իմ աւանդաւորութիւնս WZKM. 1893, I, էջ 24:

Եւբեա կղզւոյն վրայ՝ զի ջուրք յանպատճառս այսր անգոր հոսէին. եւ ասին անդ մտեալ Արտաշէսի եւ Արիստոտէլ անգ եղեւ խորասոյց¹։

Այս կերպով՝ Հելլաս, կղզիները, Արտաշէս հայ թագաւորը, անոր պատերազմիկ զորքերը, ամրոցին պաշարոււմը, պաշար հայթայթելով ընակութեան հնարաւորութիւնը, Արտաշէսին իբր փառաւոր աշխարհակալի մը պատմութիւնը կազմելու, եւ այն ալ այս աշխարհակալութեանց ամեն հնարաւոր հետեւութիւններով, ի մէջ այլոց ասոնց կցուելով նաեւ Բունաց զից անդրիններուն Հայաստան փոխադրուելուն պատմութիւնը։ Նշեն իսկ Արտաշէսին ռեյսի մահը, որուն պատճառները խորինացի ի յիշեր, իմ կերպովս՝ վերը Էփրակացիէն յառաջ բերուած հատկոտորէն կը մեկնուի, այսինքն՝ պաշար գտնելու գծաւորութիւններն են, որոնց համար զորաց մէջ ապստամբութիւն մը կը ծագի եւ թագաւորը կը սպանուի։

Գարձնալ խնդի կ'երեւայ որ խորենացւոյն՝ Արտաշէսին անունը Ափրիկանոսին անուան հետ կապելը եւ միանգամայն Եփրատի վերջին նեկտաներու թագաւորը յիշելը, յառաջ եկած է այս կամ այն ժամանակագրէն վկայութիւն մը վեր ի վեր յառաջ բերելէն, որ աս անձինքները անցողակի միայն յիշած է։ Եւ իրեց ալ, Եփրատին Նիպրացւոյն² ընծայուած ժամանակագրական գործքի մը կամ հատակոտորի մը մէջ, որ Ափրիկանոսին վրայ հիմնուած է, հետեւեալը կը գտնենք. «Ափրիկանոս կը կարծէր, թէ (յոյն) իմաստունները՝ Արտաշէս (պարսիկ) թագաւորին ժամանակ կ'ապրէին, այս պատճառաւ... նեկտաներու Նիպրատի վերջին թագաւորն ալ, որ ինքզինքը փարաւն կ'անուաներ, մազները խռզելէն վերջը՝ փախած է։»³

¹ Հըրոփ. Սուրբանի, Հայերէն ընդգրկն 17, գաղղիներէն 22 էջը։ Հրատարակիչը «Կարմանալի» վերագրին համապատասխան կը համարի Պաղղճոսին ճրգիւցը, Էփրակացւոյն պատմանն կը ստեղծէ, որ Արտաշէս Հայոց թագաւորին վրայ պղծող գաղափար մը լայր, զոր խորենացի ըստ իւր սովորութեան յառաջ կը բերէ։

² Եփրատի խորենացւոյն քաղաքանոսի էր. սես իւր Պատմ. Ա. 24։

³ Անշուշտ՝ Արիստոտէլ եւ Եփրոսի, ինչպէս Միք. Աստուրի կը անեանք։ Տես հայ թրգմ. աստիճին Հրոփ. Նորաստեղծ. էջ 95։

⁴ Հայ մասնագետներէն մէջ «Ապամութիւն կայսերաց» անուամբ հնարաւորական երկ մը կայ. այս գործքն «Անգրէս», եւ ուրիշ գրող վրայ հիմնուած՝ համալսական կայսերաց համառոտ պատմութիւն մըն է, որ մինչեւ Եռաս

Անցնիք հիմայ մանրամասնորէն որոշելու մեր պատմագրին ճշմարիտ աղբիւրները, զորոնք Արտաշէսին վրայ գրած գլուխները կազմած ատեն գործածած է, եւ այն ալ զիտաւորաբար այն աղբիւրները, որոնք Պողիկարատեան, Եւագորասէն, Կամարոսէն եւ Փղեգոսէն հաստատորեն կը բովանդակեն։

1. Արտաշէսին անթիւ անհամար բազմադարձ բանակաց՝ ամեն մէկ զինուորի քաւրկոյտի մը վրայ քար մը թողով թուարկուելուն սկզբնական եղանակը, բոլորովին փառասոս Բուզանդացիէն առնուած է։ Ասիկա այս օրինակ թուարկութիւն մը կը պատմէ, զոր ըրաւ Մաղթեաց թագաւորը։ Կաւկասեան ազգերէ կազմուած անթիւ բանակի մը գլուխն անցած՝ Հայաստան յարձակեցաւ, քրիստոսէն ետքը չորրորդ դարուն երեսուն տարիներուն սկիզբները՝ «2գոյր թիւ բազմութեան», կ'ըսէ պատմագիրն, «հեծելազոր գնդացին, եւ ոչ համար շերտաւոր հետեւակ զորուն, զի եւ խիստ շնորհալի զինուոր զորուն ինչեւ ոչ խիստ բայց ուր լինէր հանդիս ի նշանաւոր սովիտ՝ գնդի գնդի, զբոշու զբոշու, վաշտուց վաշտուց, յերեսելի երեսելի տեղեաց, մէն մի բռնաքար առ այր հրամայէին, զի բերցնին ընկեացն ինչ կուտել, զի որչափ լեցի, այնու երեսեցի նշաւնակ բազմութեանն... Եւ ընդ որ միանգամ անցանին, այսպէս թողուն յամենայն ճանապարհակցին, ի վերայ անցից պողոտայից։»

2. Բունական զից պատկերաց (նա եւ Եփրակցիս եւ Գիպիոնոս Կրետացւոյն շինած Հերակլէսին պատկերին) Հայոց Արտաշէս թագաւորին ձեռքով Հայաստան փոխադրութիւնը՝ խորենացիներ (Գլ. ԺԲ.) իղեմէս Աղեքսանդրացիէն առած է, որ Պարսից Արտաշէս թագաւորին՝ նման նորութիւն մը կ'ընծայէ։ Տես ընդարձա-

տիւնառն Բ. ին առաջին տարին այսինքն մինչեւ 685 կը համար, որ ժամանակագրութեան մէջ կ'օճակաւ ինքրորդ, Ժողովոց պատմութիւնաց եւ նմանաց բաւական տեղ մը նուիրուած է։ Հեղինակը կամ ճշգրտապէս խմբագրելը հայ գաւառութեան ինքու շարադրով մ'է։ Հաս ծանրակշիւ ե միտ գնելը, որ այս գործքն խորենացւոյն ազգեցութիւնը ինչ կրած, թեպէտ զի դարուն Գաւիթ անուն ջահնանց մը ի մի հաւաքուած է կարգի գրուած է. որ անտարադիս հին աղբիւրներ գործածած է. «Ապամութեան կայսերաց, փոխտական թագաւորութիւնը՝ սկիզբը բովանդակութեան կողմանէ երկու անդամոր հասակաւորներ օսին, այսինքն (եւրեք է)։ «Եւսիքիտի եւ Եփրատի ժամանակագրութեան», որոնք իշխանին թագաւորութեան մէջ շին գտնուի (Թ. 102 Գեորգ Գ. Նիճիւս, ցուցակին)։ Իմ՝ անաղիւս իշխանին թագաւորութեան ընդօրինակութեան վրայէն է, որ օսեալու Գաւառ թէր-Միլիտանի կը վերաբերի, հա զայնուց հասակաւորները եւ վենետիկ ձեռագրին վրայէն ամբողջացուցի։

կազմեց իմ « Հայկական վեպը » քննութեանս
ԺԱ. գրուելը, էջ 288 եւն:

3. Հայ դից լուսնագիւ լրութիւնը՝ Հան-
գերձ իրենց սուրբ տեղերով (Վ. Ժ. Ե. Ժ. Գ.)
Ազգականութեանս առած է խորհնացին, միայն
այն տարրերու թանամբ, որ Հայ անուանց տեղ
յուսարեն Համարձէք անուրը գրած է (88
յուսարձէք բերուած տեղը էջ 289):

4. Ատախէկ գիւղեր, ուր, Մովսէսին աղ-
բեր Պողոկրատեան նայելով, Արտաշէսին անու-
նը՝ դեռ Ասիա չգարձած՝ հոգեկոնացաւ, (Եւրէս
կղզւոյն)՝ զարմանալի գիւղակի, կը յիշեցնէ:
որ ըստ Շիրակացւոյն Արտաշէսին պաշարուեցաւ:

5. Մովսէսին աղբիւրներէն Եւրպոստին՝
Աղբիւրանդին ու Գարեհին պատրաստման եւ
Արտաշէսինին մէջ ըրած համեմատութիւնը —
« քանի նոցայն ոչ ի փոշոյն մարութիւն երեւեր լոյս
տուրնեանն, այլ սա ծածկեաց նետաձգու-
թեանմէն եւ ստուերացոյց զարեգակն, ձեռա-
գործ գիշեր զմիջօրէիս արարեալ » — Սուս
կալիթեանեան հայերէն թարգմանութեան
հրկու հաստատութեան վրայ հիմնուած է: « Զի
ոչ գիշեր որոշել ոչ զՊարսկիս եւ ոչ զՄակե-
դոնացիս, ոչ զգոգարալիս եւ ոչ զնախարար
ոչ զՇենեակ եւ ոչ զՇենեակակն ի բազում
փոշոյն, քանզի ոչ երկիր երեւեր եւ ոչ եր-
կիր տեսներ ի բազում երկրոյ ապաժուժին:
Եւ ինքն իսկ արեգակն վշտակից եղեալ ընդ
անցեալ իրս, Հիարացեալ տեսանել զայնքան
հեղուճն արեանցն՝ ստուարացեալ ամպով ծած-
կեցաւ » (էջ 58): — Ուրիշ տեղ մը Աղբիւրան-
դին պատմութիւնը Գարեհին Աղբիւրանդի
Մեծին հետ Սարանկոս գետին քով ըրած պա-
տրաստմանը՝ հետեւեալ կերպով կը նկարագրէ
(էջ 104). « Եւ սկսան ոմանք քարաձիգ լինել
եւ ոմանք նետս առաքելն մինչեւ յերկինս, իբր
այն թէ ծածկել եւ ստուերացուցանել զսպի-
տէկ որակութիւն տուրնյնեանկան ճառագայ-
թիցն: — որ նոյն բանն է, զոր Եւրպոստին,
կամ լաւ եւս ըսելու համար, Մովսէս խորե-
նացի Արտաշէսին միայն կու տայ. իսկ իւր ճար-
տասանական բացատրութիւնը, « ձեռագործ
գիշեր զմիջօրէիս արարեալ », փոխին « Զե-
ռակեցաւ աղբատուութիւն եւ կարօտութիւն նոցա
կազմեցին » բացատրութիւնը կը յիշեցնէ:
(88) « Թաղազս Հեսեանց, տպ. Վենետ. 1892,
էջ 10:)

6. Նոյն Եւրպոստին մէկալ հատակո-
տորը, « Վանն սորս եւ ոչ ուրիշ զգետն ստուա-
րացուցին, արմամբն ի ձմեռնային նուազու-

թիւն ինուցանելով: » որչափ ինծի կ'երեւայ՝
Գրիգոր Նիսիսացւոյն հայերէն թարգմանութեան
աղբիւրութիւնը կրած է, որ Գրիգոր Աբանդե-
լագործին վրայ խօսած ներքոյն մէջ տեղ
մ'այս բացատրութիւնը կը գործածէ « Զմեռ-
նական ուրիշ գայրացեալ գետ մի » — Եւ
անմիջապէս նորէն վերը յառաջ բերուած
թուարկութիւնը՝ նոյնին արտաքոյ կարգի տա-
րածութեան համար, ոչ թէ հոգեկոնութիւն, այլ
լոկալ կատարուիլը:

7. Մովսէսին ուրիշ մէկ աղբեր՝ Վաման-
դիսին յառաջ բերած պիւթեան պատգամին
ծանօթ մարգարտութիւնը, թէ « կրիստոս անցեալ
ընդ Ալեքս գետ քակեսցէ զինքնութիւնս »
ակնբերն է, որ խորհնացւոյն լաւ ծանօթ Մա-
ղաղասին ժամանակագրութեանն առնուած է.¹
'Κροίσος Ἄλυον ποταμὸν διαβὰς μεγάλην ἀρχὴν
καταλάβει » (էջ 155 տպ. Բոն):

8. Ուրիշ առած մ'ալ, որ նոյն Վաման-
դիսին կրիստոսին բերանը կը բառէ. « Աչ երա-
նել զբարեբախտութիւն մարդոյ մինչեւ ցախ-
ճան », Սիրաքի սա վճիռը կը յիշեցնէ. « Մի ումք
երաներ յառաջ քան զվախճան » (ԺԱ. 37):

9. Աղբիւրակէ Մովսէսին վերջին աղբեր՝
այսինքն Փղեգոնին յիշատակութիւնը Արա-
շէսին պատմութեան վրայ թէ. « Արտաշէս յե-
լեսպոնոսն եւ ի Թարսկէ զտարերացն փոխեաց
զընութիւն. ծովագնաց ընդ երկիր բերեալ լիներ
եւ ընդ ծով հետեւակելով » — ինչպէս ինծի
կ'երեւայ նոյնպէս սուրբ Գրիգորն ուրիշ իրեն աղ-
բիւր, այն է Մակաբէրացւոյն Գրիգոր (Ե. 21).
« Անտիոքոս... հասանէր ի քաղաքն Անտիոքա-
ցւոց հպարտացեալ մտք՝ համարէր զժող ի
շահաւ եւ զշահաւ ի ծով փոխել: » Դոմիտ վրայն
քալել սեպհական բացատրութիւնը փոխին²
քով ալ կայ, որմէ խորհնացի ոգտուած է:

Ահա աստիք են Արտաշէսին վրայոց իբր
թէ խօսող չորս յոյն մատենագրաց աղբիւր-
ները: Եւ ինչպէս Վանն-կալիթեան, փոխն,
Մաղաղաս, ինչպէս նա եւ Փաւստոս, Անանիա
Շիրակացի, մէկալ կողմանէ Ս. Գրիգոր, Եպի-
փան, Գրիգոր Նիսիսացի, այսինքն Հայ պատ-

¹ Բագր. Հիլ. Լեզ. ի « Եւրպոստին տակ »:

² Զմեռ. կարեւ. նորագոյն աղբեր Մ. Խորենացւոյ.
Թուրքաւ. Վիննա 1894:

³ Յետ իւր ճան « Զաղաքս Հեսեանց », էջ 31: Հոս
կարմիր ծովը կը յիշատակուի, որ քակուելով ընդարձակ
ձափայ սա թաղաւ, որուն վրայն Խորենացեաց Գրիգոր
եղբորն անցան:

